

Darfur of de genese van een getraumatiseerd proletariaat

André Mommen

SAVE DARFUR

De massamoord in Darfur heeft geregeld de wereldpers gehaald en daardoor de "internationale gemeenschap" behoorlijk beroerd. Maar zonder alsnog tot een duurzame regeling van het etnische conflict te kunnen leiden. Echter, er is sinds kort weer hoop op een regeling van het conflict. Of dat ook tot een normalisatie van de toestand in deze westelijke regio van Soedan zal leiden, is onzeker. Zoals uit dit artikel moet blijken, zijn de internationale voorwaarden en de lokale verhoudingen allerminst gunstig voor een snelle en voor iedereen bevredigende regeling.

Voorals doordat het conflict in Darfur de economische, politieke en godsdienstige structuren van Soedan raakt, zijn er te veel spelers en factoren in het geding om snel een regeling af te kunnen dwingen. Een oplossing kan men allicht alleen nog maar vinden door ook aan de fluïde staatsgrenzen van de postkoloniale staat te raken. Maar dat zou dan weer een domino-effect kunnen sorteren in het grensgebied tussen de Arabische wereld en zwart Afrika, met hier als inzet de controle over de strategisch geachte wateren van de Nijl.

Soedan beschikt echter ook over belangrijke olievoorraden waar China en andere Aziatische opkomende grootmachten actieve belangstelling voor koesteren. Voorts is Soedan meer dan een gewone frontstaat van de Arabische wereld. Het zuiden dat immers grotendeels christelijk is, heeft sinds 2006 een autonoom statuut gekregen. Darfur voorlopig nog niet. Dat komt doordat een regeling van het etnische conflict in Darfur uiterst ingewikkeld is.

Hoezo etnische conflicten?

Doch in welke mate is dat conflict in Darfur alleen maar etnisch of religieus? Het doordringen van het mondiale kapitalisme heeft ook hier voor veranderingen in de economische en sociale verhoudingen gezorgd, waardoor steeds meer mensen van hun traditionele bronnen van bestaan losraken. Ze worden van hun

gronden verdreven en/of opgesloten in vluchtelingenkampen. Waardoor ze niet alleen de rangen van het zich inmiddels mondialiserende proletariaat met ettelijke miljoenen doen aangroeien, maar ook nog eens definitief armlastig dreigen te worden. Gewoon omdat hun transfer naar de vleespotten van het kapitalistische Westen kundig wordt tegengehouden.

De koloniale geschiedenis van Darfur begint eigenlijk bij de komst van de Britten die in 1916 deze streek waar vooral de Fur (Darfur: land van de Fur) leefden, onderwierpen. Tot dan was Darfur een onafhankelijk sultanaat geweest. De Britten regeerden daarna via een feodale toezichthouder of bewaker (*nazir*) en lokale chefs. Na de onafhankelijkheid van Soedan in 1956 werd deze situatie door de nationalistische machthebbers in Khartoem grotendeels zo gelaten. Men poogde wel een verkozen bestuur te installeren om de lokale chefs en despoten die van afpersing leefden, opzij te schuiven, maar met weinig effectief resultaat. Inmiddels hadden de Arabische elites de onafhankelijkheid gebruikt om hun politieke macht over het hele land te vestigen en in Khartoem te centraliseren. Zij waren daarbij, bij gebrek aan snelle economische ontwikkeling, alerminst bereid om veel middelen in Darfur in te zetten. Hierdoor kon het lokale despotisme zich in dit armlastige gebied in een sfeer van gedeelde verantwoordelijkheid en belangenbehartiging tussen de

sedentaire en de nomadische stammen zelfs versterken. Kortom, de traditionele gemeenschappen werden alsnog niet beroerd door het moderniseringsoffensief vanuit Khartoem.

Darfur raakte voor het eerst in het nieuws toen in het midden van de jaren 1980 de hele Sahel en de Hoorn van Afrika door een periode van extreme droogte en een nooit eerder geziene hongersnood werden getroffen. Daar kon vooral de televisie met pakkende beelden uitstekend op inspelen om hulpprogramma's mee te helpen financieren. Sindsdien is Darfur eigenlijk nooit meer helemaal uit het nieuws geweest. Vandaag telt deze regio minimaal 1,2 miljoen mensen op de vlucht en 3,5 miljoen mensen die permanent met de hongerdood worden bedreigd. Tienduizenden zijn inmiddels vermoord¹ en talloze dorpen vernield. Dat zou grotendeels het werk zijn van Arabische milities die vanuit Khartoem worden gesteund of alleszins door het geregelde leger niets in de weg wordt gelegd. Men spreekt dan ook van "etnische zuiveringen" wegens het systematische karakter van het geweld waarvan vooral de zwarte bevolking het slachtoffer is. Maar hierover later meer.

De hongersnoden deden al in de jaren 1980 de etnische en religieuze spanningen tussen noord en zuid in Soedan toenemen. De conflicten draaiden dan vooral rond het gebruik van de landbouwgrond. De Arabische elites in Khartoem hadden er alle belang bij om in dit conflict de zijde van de gearabiseerde veeboeren te kiezen nu die op zoek naar nieuwe weidegronden moesten gaan. De niet-gearabiseerde zwarte boerenbevolking wilde uiteraard zijn landbouwgronden tegen de rondtrekkende kuddes afschermen. In deze tijd ontstond in het zuiden het *Sudanese*

People's Liberation Movement (SPLM) dat de belangen van de agrarische bevolking tegen de centrale machthebbers in Khartoem verdedigde. De SPLM kwam openlijk op voor de onafhankelijkheid van het zuiden. De spanningen tussen noord en zuid hadden dus niet zozeer een etnische of godsdienstige achtergrond, maar wel een economische basis. Weldra internationaliseerde het binnenlandse conflict doordat de Arabische wereld in de strijd tegen de SPLM het regime in Khartoem in de armen sloot, omdat het toenmalige marxistisch-leninistische regime van Haile-Mariam Mengistu² in Ethiopië de rebellen steunde.

De tegenstellingen tussen noord en zuid zorgden tijdens de periode van natievorming voor territoriale spanningen en dissidenties. Die namen sterk toe als gevolg van de droogte én wegens de structurele aanpassingprogramma's die de Wereldbank en het IMF in die jaren begonnen op te leggen. Na een korte fase van democratisering nam in 1989 generaal Omar al-Bashir door een staatsgreep in Khartoem de macht over. Dit blijktbaar met de bedoeling om aldus het rebelse zuiden gemakkelijker met de wapens te kunnen verslaan. Omdat hij liever niet het geregelde leger bij deze actie wilde betrekken, begon hij lokale Arabische milities te bewapenen en aan te sporen om door middel van een *jihad* de rebellen in de zuidelijke Noebavallei te onderwerpen. Deze tactiek zou daarna vanuit Khartoem ook elders,

zoals in Darfur, worden gebruikt. Maar met weinig praktisch resultaat, daar de lokale bevolking in het zuiden van Soedan zich bleef verzetten tegen bepaalde maatregelen zoals het opleggen van de *sjaria* (islamitische wetgeving) en het politieke centralisme. Daar de opstandelingen niet alleen animisten, maar vooral christenen waren, konden zij weldra ook rekenen op de (informele) steun van een aantal westerse kerken, hun NGO's en vooral de media. Dat markeerde de eerste fase van de internationalisering van het conflict in het zuiden van Soedan.

Het conflict kwam in 2001 na de aanslag op de *Twin Towers* steeds meer in de actualiteit. De christelijke lobby die vanaf dan de buitenlandse politiek van president George W. Bush ging domineren, zorgde ervoor dat de Amerikaanse buitenlandse politiek de Soedanese regering voortaan onder zware druk ging zetten om met de SPLM tot een vergelijk te komen. In 2004 werd daardoor een regeling voor meer autonomie voor het zuiden ondertekend. Dat was een grote overwinning voor de autonomisten. Het akkoord dat na moeizame onderhandelingen in Kenia werd bereikt, voorzag immers niet alleen in autonomie voor het zuiden, maar ook in een aandeel in de olie-inkomsten en op termijn zelfs in een afscheiding van het zuiden. Intussen was er in en rond Darfur een tweede conflicthaard ontstaan waarbij autonomisten en centralisten tegenover elkaar stonden.

Daud Bolad

Het akkoord tussen de Soedanese regering en de SPLM in het zuiden deed in het westelijk gelegen Darfur de hoop opleven dat een gelijkaardige regeling ook hier binnen handbereik was gekomen. De eisen waren analoog. Al in het begin van de jaren 1990 had de lokale bevolking voor pariteit in de politieke structuren van het land gepleit. In 1991 had de charismatische politicus Daud Bolad, die zijn carrière als islamiet was gestart, maar toen in Darfur aan het hoofd van lokale activisten stond, een opstand tegen het centrale gezag in Khartoem gelanceerd. De regering reageerde door het bewapenen van lokale Arabische milities. Bolad werd uiteindelijk gegrepen en in 1992 door de veiligheidstroepen vermoord. Zo kon Bolad uitgroeien tot een symbolische figuur voor de lokale verzetsbeweging die alle ondervertegenwoordigde minderheden groepeerde.

De groeiende onvrede in Darfur leidde ook tot het mobilisatie van de plaatselijke intellectuelen en tot het uitbrengen in 2000 van een "Black Book"³ waarin met statistisch materiaal werd bewezen dat de etnische groepen in het noorden altijd al in de staatsstructuren oververtegenwoordigd waren en daardoor het meeste profiteerden van het staatsbudget (zie tabellen 1 en 2). Dat moest veranderen door middel van een herverdeling van de macht.

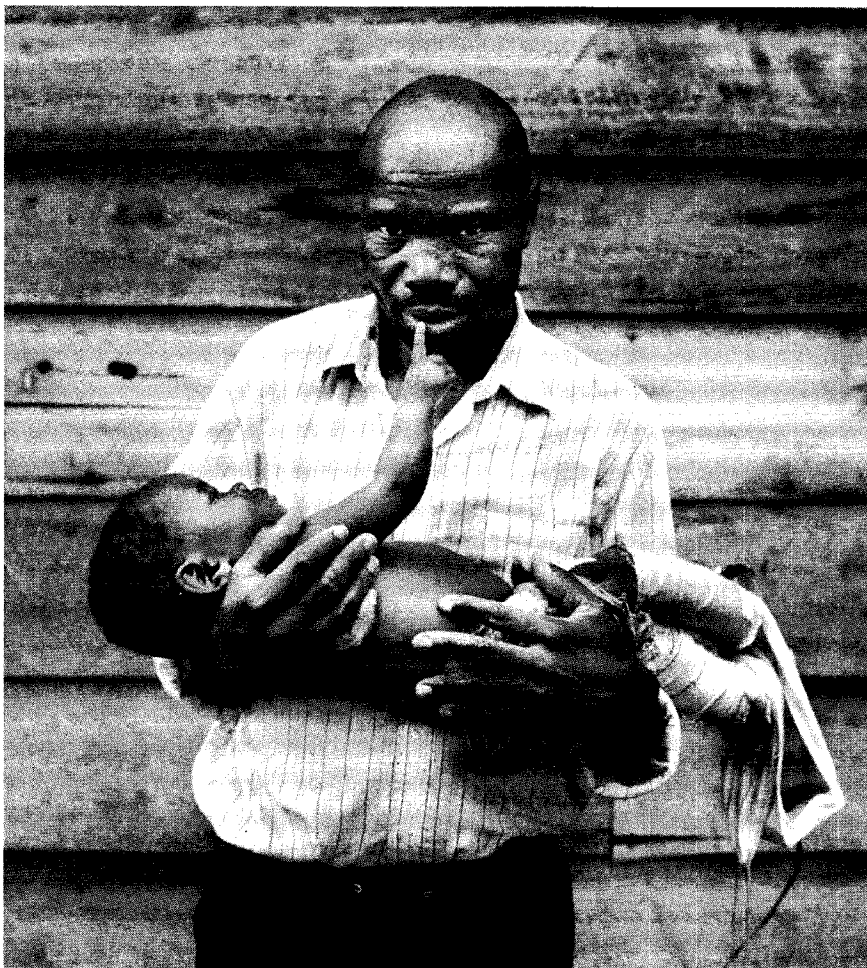
Interessant is dat zich nu belangrijke parallele politieke krachten konden ontwikkelen. Enerzijds was dat het *Sudanese Liberation Army (SLA)* en anderzijds de islamitische beweging *Justice and Equality Movement (JEM)* die in 2000 voor grotere autonomie opkwamen. De rebellenbeweging lanceerde gewapende aanvallen op het geregelde leger en ze slaagden er zelfs in om in 2004 de chef van de Soedanese luchtmacht gevangen te nemen. De regering in Khartoem bevond zich nu met de rug tegen de muur. Ze poogde ook nu weer door het rekruteren en bewapenen van Arabische milities het verzet te smoren. Deze milities werden gesteund door de lokale gearabiseerde elites die sinds de onafhankelijkheid van Soedan in Darfur hadden geregeerd. Zij kregen daarbij de steun van toegestroomde Arabische huurlingen die al in de jaren 1980 in Libië waren getraind en bewapend voor de oorlog in Tsjaad, alwaar een analoog conflict tussen het noorden en het zuiden werd

Tabel 1: Bevolking en politieke vertegenwoordiging (1986)

Regio's	Bevolking	%	Vertegenwoordiging	%
Noorden	1.026.406	5,4	58	79,5
Oosten	2.222.779	11,8	1	1,4
Centrum	4.908.038	26,5	2	2,8
Zuiden	4.407.450	23,7	12	16,4
Westen	6.072.872	32,6	0	0

Tabel 2: Regionale inkomen en uitgaven (gemiddelden voor 1996–2000 in percentages van de waarde voor het Noorden)

Regio's	Totale uitgaven per capita	Totale uitgaven per capita	Effectieve subsidies per capita	Ontwikkelingsuitgaven per capita
Noorden	100,0	100,0	100,0	100,0
Centrum	104,0	134,1	16,8	245,5
Khartoem	161,5	213,7	13,3	532,9
Centrum ex.Khartoem	60,6	70,9	23,8	35,5
Oosten	73,7	98,4	1,6	79,5
Westen	44,1	43,9	43,3	17,0
Darfur	40,6	41,5	35,1	17,2
Kordofan	49,9	47,6	57,5	15,5

**TOESTAND:
KRITIEK**

uitgevochten. Libië stookte toen het Arabisch nationalisme op door aan de eigen zuidgrens naar territoriale en politieke expansie te streven. Zo konden ook geld en wapens Darfur bereiken. Maar al in 1988 moest Libië alle ambities in de regio laten varen, waardoor ook de Arabische oorlogsheren zonder werkgever vielen.

De kaders van de huidige Arabische *janjaweeds* (letterlijk: ridders te paard *جند*) die nu bekendstaan als de uitvoerders van de slachtingen onder de lokale bevolking en die door Khartoem worden bewapend en gefinancierd, stonden aanvankelijk in dienst van Libië. Zij kregen inmiddels versterking van de Arabische Mahdi.⁴ Zij verdedigen de theorie van het Arabisch raciale superioriteit en hebben daardoor

bij de regering van generaal al-Bashir veel krediet gekregen omdat zij het vuile werk wilden opknappen. Hierdoor werd tevens een etnische wig tussen de Arabische bevolking en de *zurga* (de negers) in Darfur gedreven. Al deze elementen zorgden ervoor dat het conflict in Darfur ook een sterk racistische component kon krijgen en daardoor de explosie van wreedheden kan helpen verklaren.⁵

Een conflict van landbouwers en veeboeren?⁶

Honger, moorden, martelingen en verkrachtingen gaan hand in hand met de systematische vernietiging van de dorpen en de leefgemeenschappen in Darfur. Miljoenen mensen zijn inmiddels op de vlucht en leven in kampen waar ze grotendeels

afhankelijk van buitenlandse hulp zijn geworden.

De *janjaweeds* kunnen de bevolking terroriseren, omdat ze samenwerken met het Soedanese leger en zich gesteund weten door delen van de Arabische wereld. Want zonder die steun zouden ze het niet zo lang kunnen uithouden. Het gaat hier immers om huurlingen die vrij mogen plunderen. Evenals in Rwanda kan men in Darfur spreken van etnische zuiveringen waarvan speciaal de lokale Fur, Massalit en Zaghawa het slachtoffer zijn. Daarbij worden deze bevolkingsgroepen door de activiteiten van de milities belet om economisch zelfstandig te overleven doordat hun voorraadschuren worden vernield of geplunderd en hun vee wordt gestolen. Irrigatiesystemen worden verwoest en bomen gekapt, waardoor de watervoorziening wegvalt en de bodemerosie toeneemt. Zo worden de economische voorwaarden voor het overleven van deze landbouwers verstoord in de hoop dat ze wel noodgedwongen vluchten en/of van hongers sterven. Men kan hierin dus ook een uit de hand gelopen conflict tussen landbouwers en veeboeren zien daar de terroristen vooral uit de kringen van de veeboeren worden gerekruteerd.

De Fur en de Massalit zijn van oorsprong landbouwers die in gemeenschappen leven en die tot zeer recentelijk nog in een zekere harmonie met de veeboeren (kamelen), zoals bijvoorbeeld de Jalul⁷, leefden. Deze nomaden hadden uiteraard geen eigen "dar" (land) om hun dieren te laten grazen, maar waren wel beschermd door het gewoonterecht. Hun dieren konden grazen in streken waar de sedentaire landbouw domineerde in ruil voor het afstaan van de mest van hun dieren aan de dorpelingen. De dieren konden ook in de oases worden gedrenkt. Er bestond dus tussen veeboeren en landbouwers een onderhandelde ruilverhouding. Deze wederzijds afhankelijkheid functioneerde tot in het midden van de jaren 1980 vrij goed. Daarna echter niet meer. Waarom?

Een eerste verschijnsel was dat de landbouw een steeds groter areaal ging beslaan, waardoor er minder ruimte overbleef voor het vee, terwijl van de andere kant de veestapel voortdurend aangroeide. Kortom, veeboeren en landbouwers kwamen, nu

de ecologische en economische balans verstoord raakte, met elkaar in conflict over de herverdeling van schaarse middelen zoals grond en water. Voor de veeboeren was het laten uitwijken van de kuddes naar andere minder bevolkte streken geen optie. De woestijnvorming maakte dat onmogelijk. Voorts begonnen de boeren in Darfur de doortocht van de kamelenkuddes en de toegang tot de waterbronnen te beletten. Een en ander had natuurlijk ook te maken met de toegenomen bevolkingsdruk én de noodzaak van de boeren om steeds meer voor de markt te produceren ten einde zich zo van *cash* te kunnen voorzien. Dat laatste was nodig om te betalen voor ingevoerde producten die de veranderde "behoeften" markeerde. Het maximaliseren van het inkomen vergde een verandering in de productiewijze: het invoeren van het kapitalisme in de landbouw door het produceren van *cash crops*. Vandaar dat de lokale gemeenschappen hun model van subsistentie-economie inruilden voor een markteconomie die gericht was op het maximaliseren van het inkomen.

Markt en geweld

Meer markt gaat veelal gepaard met meer geweld. Wegens de politiek van inkomensmaximalisering functioneerde de oude onderhandelingsprocedures rond de traditionele landrechten⁸ niet meer. Een nieuwe vorm van schaarste deed haar intrede nu voor de veestapel geen plaats meer op en rond de akkers en bij de waterbronnen was. De rechten op de gemeenschappelijke gronden vervielen hierdoor in de praktijk.

Hoe dat conflict oplossen?

In Darfur heeft men dat in 1989 nog door middel van een verzoeningsconferentie tussen veeboeren (pastoralisten) en landbouwers pogen op te lossen. Maar zonder praktisch resultaat. De conflicten tussen beide groepen werden steeds gewelddadiger en resulteerden in het stelen van dieren of het vernielen van voorraadschuren en het doden van tegenstanders. Goedkope vuurwapens droegen bij aan deze spiraal van geweld die zich in een sfeer van economische ontreddering en sociale ontworteling voltrok. Getuigenissen lieten bijvoorbeeld zien hoe kamelenfokkers als de Jalul, die van zichzelf altijd trots hadden beweerd dat zij geen landbouw bedreven, omdat ieder stamlid kamelen bezat,

nu ineens stamleden kenden die hun vee waren kwijtgeraakt.⁹

De regering in Khartoem reageerde in 1994 door de oude inlandse raden te herstellen en de traditionele chefs weer territoriale bevoegdheden toe te kennen in de hoop zo bij te dragen aan een min of meer vreedzame regeling van de conflicten. Deze chefs mochten voortaan weer de grond (her)verdelen en zich voorzien van zelfbewapende milities om de "orde" te handhaven. Na eerst de twee gemeenschappen toegestaan te hebben om zich

.....

Meer markt gaat veelal gepaard met meer geweld.

.....

vrijelijk te bewapenen, koos de centrale overheid uiteindelijk eenzijdig partij voor de geïslamiseerde veeboeren. Het gevolg was dat de etnische zuiveringen op lokaal niveau via de nu opgedoken *janjaweeds* pas goed op gang konden komen en daardoor de huidige proporties aannemen.

Wegens het falen van de staat bij het handhaven van de orde en het niet oplossen van de conflicten tussen de bevolkingsgroepen door middel van een proces van duurzame economische groei, nam het geweld de omvang van een *genocide* aan. De staat moet immers ten allen tijde de conflicten die voortspruiten uit mogelijke veranderingen in de lokale ruilverhoudingen, vreedzaam zien op te lossen. Zoniet dan kan enkel (interetnisch) geweld zorgen voor een herverdeling van macht en inkomen.

Ook in Darfur stond het interetnische geweld van meet af aan in functie van de economische herstructureringen en de veranderende sociale machtsverhoudingen tussen landbouwers en veeboeren. Ontegening speelde hier een cruciale rol. Het van de Fur en andere bedreigde minderheden gestolen vee werd door de *janjaweeds* gecentraliseerd en naar de Arabische landen geëxporteerd. De veedieven maakten uiteraard geen onderscheid tussen rijke en arme boeren. Integendeel. De verarming van de lokale bevolking kon hierdoor exponentiële vormen aannemen. Omdat de bevolking nu afgesneden werd van haar productiemiddelen, veranderde ook de sociale samenstelling van de bevolking. Het ineensstorten van de verzekerde toegang tot de productieve middelen leidde im-

mers tot de exponentiële groei van het aantal landloze boeren, dus tot een snelle proletarisering van de agrarische bevolking. Deze mensen konden voortaan alleen nog maar door de verkoop van hun arbeidskracht overleven. Deze proletarisering staat evenwel in geen enkele verhouding tot de voorraad productiemiddelen in de lokale "gemeenschappen". De centralisatie van de geproletariseerde agrarische massa's in vluchtelingenkampen is dan het eindstation in dit proletariseringsproces.

De vluchtelingenkampen zijn overal ter wereld veelal centra van eenvoudige warenproductie, dus huisnijverheid, en ze worden door diverse formele en informele vormen van internationale solidariteit en transfers van inkomen in leven gehouden. Hoewel ze in niets verschillen van de sloppenwijken rond de miljoenensteden in de onderontwikkelde landen, heeft hun economie tevens een gettokarakter, omdat elke terugkeer naar de oorspronkelijke leefomgeving politiek of economisch door geregelde of ongeregelde geweldpleging van de milities onmogelijk wordt gemaakt. De kampen in Darfur of het naburige Tsjaad ontsnappen uiteraard niet aan deze vorm van repressie die uiteraard in vele opzichten sterk gelijkt op de toestanden in de Palestijnse kampen aan de grenzen van Israël.

Enclosures

Het verdrijven van de Palestijnse bevolking van haar gronden door de Israëli's, een proces dat zich vandaag nog altijd voltrekt, gelijkt uiteraard op wat nu nog altijd in zwart Afrika gaande is. Ook de Palestijnen waren niet bij machte om zich, doordat ze geen formele staatsorganisatie kenden, tegen de binnenkomende Joodse kolonisten daadwerkelijk en succesvol te verzetten. In zuidelijk Afrika was dat eveneens het geval toen daar de blanke kolonisten verschenen en zich de beste gronden toe-eigenden om een op de export gerichte grootschalige landbouw uit de grond te stampen. Om niet te spreken over de slachtingen die de blanke boeren in Noord- en Zuid-Amerika onder de indianen hebben aangericht en nog altijd in het Amazonegebied in de praktijk brengen.

Dit proces van het verjagen van een oorspronkelijke bevolking van haar landbouwgronden moet men zeker niet alleen maar met het begrip "etnische zuivering"

of "etnische uitsluiting" omschrijven. Men mag zich ook de vraag stellen in welke mate deze (gewelddadige) vormen van etnische zuiveringen niet in functie staan van een "asset-transfer economy".¹⁰ De misdaden (genocide) gepleegd tegen de zwarte bevolking in Afrika en de indianen in Amerika stonden en staan immers in het teken van het bezetten "of the territory to the exclusion of the purged group or groups", zoals de *UN Commission of Experts* het in 1994 stelde in verband met de genocide in Rwanda.¹¹ Deze "asset transfers" nemen vandaag zeer uiteenlopende vormen aan, gaande van zuivere plundering tot en met diefstal van de productiemiddelen (gronden en vee) en/of het in slavernij brengen van de lokale bevolking door bijvoorbeeld de gedwongen rekrutering van "kindsoldaten" om de militias aan te vullen.

De "enclosure of the commons" in Engeland was ooit ook het werk van de veeboeren en de landeigenaren die de akkerboeren van hun gronden verjoegen om er daarna hun schapen op te kunnen laten grazen.¹² De wol van de schapen bracht immers meer op dan de marginale landbouwbedrijfjes. Dit vormde een onderdeel van de oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal waarbij tevens de landloos geworden boerenmassa gemakkelijker in loondienst kon worden gebracht en het proces van de accumulatie van het kapitaal in een hogere versnelling kwam. In Engeland verliep dat proces langzaam en zonder genocide of concentratiekampen (voor vluchtelingen).¹³ Er bestond nog geen "internationale gemeenschap" die zich hier "zorgen" over maakte. Maar de uitkomst was uiteraard niet zo verschillend. Ook toen werd de meeste boeren de toegang tot de productiemiddelen ontzegd.

In Engeland vormde dit uitsluitingsproces ook de aanzet tot een ongekende economische groei, ook wel de industriële revolutie genoemd. In Palestina konden de Israëli's hun economische en militaire superioriteit eveneens vestigen op een politiek van systematische kolonisatie van Palestijnse gronden. In Amerika waren het de blanke vee- en graanboeren die de pampa's en de prairies met behulp van vuurwapens bezetten.

Maar is in Darfur (en elders in Afrika) dan wel sprake van een proces van oor-

spronkelijke accumulatie zoals Marx dat ooit stelde voor Engeland? Dat is onduidelijk, omdat in Afrika het veroveren van een "rente" door roof met behulp van bewapende militias elke vorm van oorspronkelijke accumulatie onmogelijk maakt. Roof staat immers in functie van de consumptieve behoeften van de war lords en hun opdrachtgevers, niet in functie van investeringen in productieve capaciteit. Claude Ake heeft in dit verband de aandacht gevestigd op het fundamentele verschil met

.....
Grootschalige landbouw, industrie en mijnbouw waren producten van het imperialisme en werden daarna onder staatscontrole gebracht om de politieke elites aan een inkomen te helpen, niet om er de verdere ontwikkeling van het land mee te financieren.
 .....

het toenmalige Engeland, omdat elders, zoals in Afrika, de staatsvorming het politieke equivalent van de oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal is, maar dan wel veel "gewelddadiger".¹⁴ Gewelddadiger, omdat het uitdrijven van de lokale boerenbevolking door de nomaden en de militias niet alleen in functie staat van het bezetten van weidegronden, maar ook in functie van het beletten van de terugkeer van de oorspronkelijke bevolking naar deze gronden of het vormen van bevolkingsconcentraties in de onmiddellijke nabijheid ervan. De oorspronkelijke bevolking vluchtte dan door dat geweld ook noodgedwongen naar verre oorden en trok eventueel massaal de grens met Tsjad over. Deze concentratie van vluchtelingen in kampen zal allicht de voorwaarden scheppen voor een toekomstige diaspora naar het model van de Palestijnse diaspora, ook al willen de internationale organisaties en de grote mogendheden dat door middel van hun vluchtelingenbeleid alsnog beletten.¹⁵

Een mislukte staat?

Het conflict in Darfur kan men ook uitleggen als een zoveelste voorbeeld van "tribalisme" en "state failure" in Afrika. De postkoloniale staten in Afrika waren bij hun onafhankelijkheid niet op een stevige economische, culturele en historische traditie gevestigd. De er levende

volkeren werden binnen kunstmatige koloniale staatsgrenzen bij elkaar gehouden. Het territoriale nationalisme moest het er overal afleggen tegen de nomadische volkeren die met hun kudde een grenzeloos bestaan leidden, of tegen landbouwers die met hun primitieve technieken alleen maar in een subsistentielandbouw geïnteresseerd waren. Grootschalige landbouw, industrie en mijnbouw waren producten van het imperialisme en werden daarna onder staatscontrole gebracht om de politieke elites aan een inkomen te helpen, niet om er de verdere ontwikkeling van het land mee te financieren. De Afrikaanse naties waren dus constructies van de koloniale machten die na het verdwijnen van het kolonialisme en van de geprivilegieerde band met het "moederland" al snel in crisis raakten toen de internationale economische verhoudingen de export van bepaalde grondstoffen en voedingswaren steeds onvoordeliger maakten voor de producenten ervan.

De Afrikaanse staten kennen geen dominante etnische groepen die voor een gemeenschappelijke culturele basis kunnen zorgen. De dominante godsdiensten (islam en christendom) zijn van eerder recente datum en slechts gebrekkig geassimileerd. Ze vormen geen uitgesproken pijlers van de politieke machtsoefening. De eerste generatie Afrikaanse leiders had dan ook de grootste moeite om de nationalistische schijn op te houden in een omgeving die werd gekenmerkt door grote concurrentie tussen de verschillende etnische groepen en belangen. Ze gingen daarom al snel over tot het vestigen van autoritaire regimes, die veelal door militaire dictaturen werden afgelost. Maar ook deze autoritaire leiders slaagden er niet in om via hun eenheidspartij of het militaire apparaat een natiestaat te vestigen. Julius Nyerere van Tanzania of Samora Machel van Mozambique waren, evenals Jomo Kenyatta van Kenia of Kenneth Kaunda van Zambia, er zich van bewust dat de "volksstammen" moesten verdwijnen, liefst door het voeren van een aangepast economisch beleid dat de nodige politieke en sociale modernisering kon beloven.¹⁶ Maar het tribalisme bleef bestaan en werd de basis van het al snel zo verfoeide *patrimonialisme* dat alle Afrikaanse regimes in zijn greep kreeg.

Maar welke rol speelt nu de etniciteit concreet bij de vorming van een staat? Moet een staat wel noodzakelijk rondom een etnische kern zijn gebouwd, zoals sommigen – vooral dan de “volksnationalisten” van diverse pluimage – ons willen doen geloven? Succesvolle natiestaten hebben vaak een bevolking van zeer diverse etnische origine en ze zijn veelal niet direct voortgekomen vanuit een of andere mythische volksstam (zie maar de Verenigde Staten of Canada). Wél is het zo dat de koloniale staat zonder enige aarzeling door de Afrikaanse nationalistes goedschiks werd overgenomen omdat deze ook een onmisbaar machtsinstrument was.¹⁷ Wat hadden ze anders moeten doen? Autochtone elites vervingen daarom de koloniale bestuurders van de ene op de andere dag in de ambtelijke staatsstructuren, – maar nog niet bij de mijnmaatschappijen of op de plantages.¹⁸

Waarom mislukten de Afrikaanse nationalistes waar hun Amerikaanse, Europese of Aziatische dan wel in slaagden? Waarom heeft het tribalisme de natievorming zo dwars kunnen zitten?

Daarvoor zijn allerlei objectieve oorzaken aan te wijzen. De etnische banden zijn bijvoorbeeld economisch van zeer grote betekenis in landen waar de massa van de bevolking agrarisch is gebleven en leeft van veeteelt. Stamverwantschap blijft immers een factor om de onzekerheid van het bestaan te verminderen. En om tot grotere sociale en culturele cohesie te komen heeft men de staat niet nodig, alleen maar stamverwantschap.

De staat kan in een dergelijke situatie geen natie scheppen, omdat de samenleving al voldoende heeft aan stamverbanden. Solidariteit met de stam, met “het eigen volk”, staat dan identificatie met de staat en meteen ook de natievorming in de weg. Het monopolie van het geweld verschuift hierdoor van de centrale staatsmacht naar de privé-milities en de stamhoofden.

Men ziet ook dat de grootste problemen in het proces van natievorming in Afrika zich voordeden na de twee olieschokken van 1973 en 1979 toen de olieprijs niet alleen pijlsnel stegen, maar ook de prijzen voor grondstoffen en agrarische producten daalden. Bijna alle Afrikaanse staten raakten toen door deze voor hen zeer nadelige prijsschaarbeweging verstrikt in financiële

problemen als gevolg van tegenvallende exportopbrengsten en hoge energiefacturen die dan nog eens werden verscherpt door de hoge rente die de Verenigde Staten onder Ronald Reagan voor hun leningen aan de Derde Wereld aanrekende. De Afrikaanse economieën waren niet bestand tegen dergelijke gecombineerde externe schokken en implodeerden, met als gevolg hongeropstanden die, ook in de steden, veelal een tribaal karakter kregen. Ook in het urbane verzet blijft de volksstam nog altijd een geduchte primaire kracht.

De rol van de staat werd voorts nog ondermijnd door het binnenkomen van internationale actoren die nu, anders dan in de koloniale tijd, op indirecte wijze en door middel van externe reguleringen orde op zaken wilden stellen: internationale financiers en investeerders, de internationale financiële instellingen (Wereldbank en IMF) en de NGO's allerhande werden voortaan verantwoordelijk voor het welzijn van hele bevolkingsgroepen.¹⁹ Dit ondermijnde het gezag van de Afrikaanse politieke elites, terwijl de bevolking vooral in de steden de gevolgen merkte van de bezuinigingsprogramma's en de liberalisering van de diensten en de voedselprijzen. In het geval van Soedan zien we dat de interetnische conflicten er synchroon met deze internationale economische conjunctuur verlopen. Het probleem van de “failed nations” ligt dus niet zozeer in het voortleven van etnische tegenstellingen besloten, maar wel in de postkoloniale economieën met hun extreme afhankelijkheid van de buitenlandse grondstoffenmarkten en de kredietverschaffers.

In het geval Soedan werden de etnische conflicten nog aangescherpt door de plannen van het islamitische regime in Khartoem om de *sjaria* aan de hele bevolking op te leggen.²⁰ Op die manier kregen de religieuze tegenstellingen ineens een extra regionale politieke dimensie. De christelijke bevolkingsgroepen zagen in het opleggen van de *sjaria* een dwangmiddel om aan hen ook de islam in het dagelijks leven op te dringen. In plaats van het regime in Khartoem te versterken, werd de invoering van de *sjaria* een element van verdeeldheid die de religieuze grenzen gemakkelijk overschreed. In Darfur gingen zelfs islamitische groepen in het verzet tegen Khartoem, omdat ze het despotische karakter van het regime niet langer konden appreciëren en vooral omdat ze

nu ook een groter aandeel in de olieopbrengsten eisten. Door de *sjaria* te willen invoeren, verloor het regime in Khartoem de controle over zowel het zuiden als over het westelijke Darfur.

Vrede in Darfur?

De laatste jaren is vanuit de internationale wereld de druk voor een vredesregeling in Darfur sterk toegenomen. Door de actieve betrokkenheid van de EU, de Verenigde Staten en de VN werd de eis van ruime autonomie, inclusief het eerlijker delen in de olieopbrengsten, in het vooruitzicht gesteld. Om een duurzame vrede af te dwingen, moesten dan ook de *janjaweeds* worden ontwapend.

In januari 2006 had president al-Bashir eerst een akkoord gesloten met de SPLM in het zuiden van Soedan, waardoor het al twee decennia lang aanslepende conflict daar eindelijk werd beëindigd. De hoop op een snelle regeling van het conflict in Darfur was dus gewettigd. Er waren tekenen dat de al drie jaar aanslepende burgeroorlog door bemiddeling van de Afrikaanse Unie (AU) kon worden beëindigd toen de fractie van Minni Minawi in het SLA zich tot onderhandelen bereid verklaarde. De islamitische JEM van Khalil Ibrahim en de fractie van Abdel Wahid Mohammed El-Nur van het SLA hielden zich evenwel buiten de besprekingen. Op 5 mei 2006 werd in Nigeria dan toch een akkoord ondertekend. De gevechten stopten in juli 2006 en op 31 augustus besloot de Veiligheidsraad van de VN tot het sturen van 26.000 soldaten van de UNAMID om er de slecht betaalde en bewapende 7.000 soldaten van de *African Union Mission in Sudan Peacekeeping Force* af te lossen. Dat was blijkbaar te veel voor president al-Bashir. Hij noemde de komst van deze vredesmacht meteen een buitenlandse invasie en hij lanceerde de dag erna weer een offensief in Darfur. De situatie werd hierdoor steeds minder duidelijk, waardoor een akkoord niet meer tot de mogelijkheden behoorde. De JEM bleef immers weigeren om de wapens neer te leggen, terwijl de *janjaweeds* nog altijd hun gang konden gaan.

President al-Bashir, die zich in dit conflict niet alleen door de meeste Arabische en Afrikaanse landen maar ook door China²¹ gesteund wist, voelde zich blijkbaar voldoende sterk om aan de druk van de zo-

genaamde "internationale gemeenschap" te weerstaan. Of dat allemaal voldoende zal zijn om zijn internationale positie veilig te stellen, mag men betwijfelen nu de rechters van het Internationaal Strafhof in Den Haag overwegen om hem aan te klagen op beschuldiging van genocide, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Om zich wat meer ademtucht te verschaffen kondigde hij daarom eind 2008 een eenzijdig staakt-het-vuren in Darfur af. Dat maakte weinig indruk op het buitenland, want zolang zijn militie actief blijven, verandert er in Darfur niets aan het lot van plaatselijke bevolking.

Inmiddels is de rebellenbeweging als gevolg van het mislukte akkoord van 2006 compleet op drift geraakt. Ook sommige gearabiseerde groepen die vroeger de regering in Khartoem steunden, zijn voor eigen rekening begonnen en hebben inmiddels allianties met Afrikaanse stammen gesloten. Rebellenleiders zijn van kamp gewisseld. Minni Minawi verkeert in de omgeving van de president in Khartoem waar hij nu tot het groeiende legerje van presidentiële adviseurs behoort. De vluchtelingenkampen zitten nog altijd propvol. In Tsjaad kamperen aldus zo een 250.000 Dafuri. Zonder perspectief op een toekomst. Of een terugkeer naar hun verwoeste dorpen.

Wat nu?

Bij een eventuele vredesregeling voor Darfur blijft men natuurlijk zitten met het haast onoplosbare probleem van de "displaced persons" in de kampen. Waar moeten die naartoe? Of moeten die de rest van hun dagen samen met hun kinderen in de kampen blijven wonen waar ze voedsel en andere hulpgoederen kunnen krijgen? En hoe moeten de relaties tussen veeboeren en landbouwers institutioneel worden geregeld? Niemand schijnt het concreet te weten. Wegens de crisis van de ontwikkelingseconomie, na de kaalslag aangericht door het neoliberalisme en de structurele aanpassingsprogramma's, wordt de "succesvolle" strijd tegen de wereldwijde armoede, de zogenaamde millenniumdoelstelling van de Verenigde Naties, gekoppeld aan marktwerking.

In die millenniumdoelstelling uit 2000 staat nochtans dat er inspanningen moe-

ten worden geleverd om honger en armoede te bestrijden die vooral in situaties van conflicten voorkomen. Expliciet wordt hier gewezen naar de grootschalige conflicten die na 1994 in sub-Sahara Afrika zijn uitgebroken en waardoor honger en armoede aan de orde van de dag zijn. Van die millenniumdoelstellingen is tot op heden echter bitter weinig gerealiseerd. Om de armoede in Afrika te bestrijden is eerst en vooral vrede en veiligheid in de betrokken landen nodig. En die vrede is

.....

**Wegens de crisis van de
ontwikkelingseconomie, na de
kaalslag aangericht door het
neoliberalisme en de structurele
aanpassingsprogramma's, wordt
de "succesvolle" strijd tegen de
wereldwijde armoede, de zogenaamde
millenniumdoelstelling van de
Verenigde Naties, gekoppeld aan
marktwerking.**

.....

in de meeste Afrikaanse staten afwezig. Inmiddels is de proletarisering van de plaatselijke bevolking – inclusief de plattelandsvlucht naar de miljoenensteden – wel zodanig gevorderd, dat alle "pilotprojecten" van het *Millennium Villages Project*, ook die die door de neoliberale professor Jeffrey Sachs²² van het *Earth Institute* van de *Columbia University* worden geleid, niets anders dan het zoveelste luchtkasteel van de ontwikkelingshulp dreigen te worden.²³

Zijn er dan geen oplossingen voor Darfur te vinden?

Concentraties van vluchtelingen in kampen zijn uiteraard geen oplossing op de langere termijn. Een terugkeer naar een regime van subsistentielandbouw in de oude vorm is voor deze landbouwers evenmin een toekomst. De jongere generatie vluchtelingen verliest daarbij snel elke expertise en affiniteit voor de landbouw of de veeteelt. Voor de veeboeren is het voortzetten van het fokken van kamelen en ezels evenmin een toekomstproject. De hele regio is inmiddels door motorvoertuigen van de legers en de hulporganisaties overspoeld. De geldeconomie is door deze buitenlandse interventies nu overal door-

gedrongen en heeft de ruilverhoudingen, nu uitgedrukt in geld, van karakter doen veranderen.

De levensstandaard van de plaatselijke bevolking kan alleen maar stijgen door over te schakelen op andere producten en diensten, mede gefinancierd uit de inkomsten van de Soedanese olie-export. Vandaar dat het herverdelingsvraagstuk zich in Soedan meer dan ooit stelt. Dat is ook iets waar de naar meer autonomie strevende organisaties in Darfur voor willen vechten. Een meer rechtvaardige herverdeling van de *assets* vergt echter ook een machtserschikking in Khartoem, het seculariseren van het regime, het bestrijden van het racisme en het opstellen van economische- en socialeontwikkelingsplannen waarvan de meeste doelstellingen wel in het millenniumdoelstellingen te vinden zijn, maar waarvoor alsnog de middelen niet worden vrijgegeven als gevolg van de lokale oorlogshandelingen.

NOTEN

- 1 De schattingen variëren van 70.000 tot 4 miljoen.
- 2 Christopher Clapham, "The Socialist Experience in Ethiopia and Its Demise", in Arnold Hughes (ed.) *Marxism's Retreat from Africa*, Londen: Frank Cass, 1992, blz. 105-125.
- 3 Abdullahi El-Tom, "The Black Book of Sudan: Imbalance of Power and Wealth in Sudan", in *Journal of African National Affairs*, 2003, jg. 1, nr. 2, blz. 25-35.
- 4 Over de rol van de Mahdi in Soedan, zie Thomas Hodgkin, "Madism, Messianism and Marxism in the African setting", in Peter Gutkind en Peter Waterman (red.) *African Social Studies. A Radical Reader*, New York en Londen: Monthly Review Press, 1977, blz. 306-323.
- 5 Julie Flint en Alex de Waal, *Darfur: A Short History of a Long War*, Londen: Zed Books, 2006.
- 6 Over deze problematiek, zie David Anderson en Vigdis Broch-Due (red.), *The Poor Are Not Us: Poverty and Pastoralism in Eastern Africa*, Athens: Ohio University Press, 2000.
- 7 www.genocidewatch.org/SudanIdeologyInArmsTheEmer...
- 8 De landrechten vestigen is een recent ontwikkelde neoliberale strategie om kapitalistische verhoudingen in o.a. de Afrikaanse landbouw op te leggen. Ambreena Manji, *The Politics of Land Reform in Africa. From Communal Tenure for Free Markets*, Londen en New York: Zed Books, 2006.
- 9 Alex de Waal, "Counter-Insurgency on the Cheap", in *London Review of Books*, jg. 26, nr. 15, 5 augustus 2004.
- 10 Over deze problematiek en de rol van de NGO's hierin: M. Duffield, "NGOs, disaster relief and asset transfer in the Horn: political survival in a permanent emergency", in *Development and Change*, jg. 24, nr. 1, 1993, blz. 131-157.
- 11 www.un.org/Pubs/chronicle/1994/issue4/0494p4.asp-35k-
- 12 Dev Natan werkte deze idee verder uit in "Darfur: Primary Accumulation and Genocide", in *Economic &*

- Political Weekly*, 30 augustus 2008, blz. 23-26; dezelfde, "Ethnic Cleansing as Primary Accumulation", in *Economic and Political Weekly*, 9 juli 2005, blz. 3006-3007.
- 13 Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Deel 1, Berlijn: Dietz Verlag, 1965, blz. 741-791.
  - 14 Claude Ake, *Development and Democracy in Africa*, Washington, DC: The Brookings Institution, 1996.
  - 15 De vergelijking met de Palestijnen is treffend. Ook zij gingen veelal massaal de grens over: Jordanië, Libanon, de Gaza-strip. De Palestijnse diaspora volgde later toen de economie in de Palestijnse kampen weinig sociale stijgingskansen inhield.
  - 16 Nyerere ging zelfs over tot het moderniseren van de landbouw door het concentreren van de boeren in nieuwe dorpen.
  - 17 Jean-François Bayart, *The Illusion of Cultural Identity*, Londen: Hurst, 2005.
  - 18 Toen in 1830 België ontstond, namen de nieuwe machthebbers de van de Franse Revolutie geërfde en door Willem I intact gelaten politieke en juridische structuren over. Ook al zijn er vandaag deelstaten ontstaan, ze tellen nog allemaal provincies, gemeenten, diverse soorten rechtbanken, etc. Ook al herinneren ze aan de *Jacobijnen* van weleer, toch willen de flaminganten ze niet afschaffen.
  - 19 De rol van de NGO's werd voor het eerst opvallend in de Hoorn van Afrika waar ze in de jaren 1980 tijdens de grote droogte en de oorlogen optraden om de lokale bevolking van voedsel en gezondheidszorg te voorzien. M. Duffield, "NGO relief in war zones: towards an analysis of the new aid paradigm", in *Third World Quarterly*, jg. 18, nr. 3, 1997, blz. 527-542.
  - 20 De *sjaria* was al in 1983 ingevoerd maar daarna weer opgeschort. In 1991 wilde de nieuwe machthebber al-Bashir dat weer wel, en ditmaal ook in het christelijke zuiden, invoeren.
  - 21 China heeft een aandeel genomen in de olie-exploitatie en is niet geneigd om eventueel met autonome deelstaten over royalties te onderhandelen. De *Greater Nile Petroleum Operating Company* (GNPOC) die in de Kordofanregio van Soedan actief is, is een door China geleid consortium dat het doelwit is van rebellenacties. Ook India en Maleisië hebben in de GNPOC een aandeel genomen. www.gnpoc.com
  - 22 Jeffrey Sachs was de architect van de economische hervormingen in Polen en daarna in Rusland, waar hij een voorstander van de *big bang* en het wilde kapitalisme van president Boris Jelstin was.
  - 23 Kent Buse, "Is the Millennium Villages Project the magic bullet against extreme poverty?", Overseas Development Institute (ODI), 3 november 2008. www.odi.org.uk/projects/details.asp?id=270&title=millennium-villages-project

AANKONDIGING

Trefcentrum Nieuwbeek, Masereelfonds Aalst en IMAVO organiseren in Aalst in het najaar 2009 in de reeks KOPSTUKKEN FILOSOFIE volgende vier lezingen:

René DESCARTES

René Descartes (1596-1650) wordt wel 'de vader van de moderne wijsbegeerte' genoemd, omdat hij de voorwaarde voor de realisering van de moderne wetenschappen doorziet: het objectiviteitsideaal. De afbraak van elke persoonlijke betrokkenheid op de wereld en het gebruik van de methodische twijfel mondt volgens hem uit in de volstrekte zekerheid van het 'cogito ergo sum'. Zekere kennis, die gebaseerd is op heldere en duidelijke inzichten, is waar, omdat er, volgens Descartes, maar één god bestaat die oneindig volmaakt is en ons dus niet kan bedriegen.

Inleiding: Johan Moyaert

Datum: maandagavond 21 september 2009 vanaf 19u30.

Baruch de SPINOZA

De filosofie van Baruch de Spinoza (1632-1677) wordt reeds lang erkend als van fundamentele betekenis voor het moderne westerse denken. In zijn *Ethica* overwint hij methodisch de gespletenheid in de traditionele opvatting over een geschapen natuur en een transcendente godheid; het vraagstuk van goed en kwaad vervluchtigt bij hem tot een in-adequate inbeelding. In zijn *Tractatus theologico-politicus* ontwierp Spinoza een strategie tot bevrijding van de samenleving en de cultuur uit dogmatische verstarring en politieke knechting.

Inleiding: Sonja Lavaert

Datum: maandag 19 oktober 2009 vanaf 19u30

Gottfried Wilhelm LEIBNIZ

Leibniz (1646-1716) was een "universeel genie". Hij was actief op zo goed als alle gebieden van de wetenschappen uit zijn tijd. Zijn meeste bekendheid verwierf hij wel als (mede)uitvinder (naast Newton) van de infinitesimaalrekening. Zijn (niet helemaal uitgewerkt) filosofisch systeem noemde hij zelf het Systeem van de *Harmonia Praestabilita*, waar hij aanzetten toegaf o.a. in zijn *Metafysische verhandeling* (1686) en zijn *Monadologie* (1714). Heeft deze grote verzoener en eenheidsdenker ons nog iets te bieden?

Inleider: Guy Quintelier

Datum: maandag 16 november 2009 vanaf 19u30

David HUME

Hume (1711-1776) had een diepgewortelde afkeer van het religieus geloof. Wars van metafysica werkte hij het empirisme uit tot een consequente filosofie. Humes 'naturalistische' benadering van een breed scala aan filosofische onderwerpen resulteerde in bijzonder originele theorieën over waarneming, persoonlijke identiteit, causaliteit, ethiek, politiek en religie. In de inleiding tot *A Treatise of Human Nature* (1739-1740) stelt Hume dat alle wetenschappen tot op zekere hoogte berusten op de wetenschap van de mens, omdat ze door de mens worden beoefend. Een onderzoek van de menselijke kenvermogens is daarom het fundament van alle wetenschappen.

Inleider: Johan Moyaert

Datum: maandagavond 14 december 2009 vanaf 19u30

Plaats: Trefcentrum Nieuwbeek, Nieuwbeekstraat 35 te 9300 Aalst

Inschrijvingen: Men kan zich voor elke lezing afzonderlijk inschrijven. Dit kan telefonisch op het nr 02/514.00.08 (IMAVO) of per e-mail: imavo.vmt@scarlet.be

Prijs: Per lezing: 7 €; leden Masereelfonds en Nieuwbeek: 5 €. Dit wordt het beste overgeschreven op rekeningnummer 001-0579148-37 van IMAVO, Brussel met vermelding: "Lezing(en) over ... Aalst".